

Echtheidsonderzoek naar de Kaperskaart

Martha Kist

De ‘Kaperskaart’ is de bijnaam van de kaart die al sinds vele jaren het omslag van dit tijdschrift siert. De kaart wordt bewaard bij Tresoar, Frysk Histoarysk en Letterkundich Sintrum en maakt deel uit van het familiearchief Van Beyma thoe Kingma (toegang 319, inv.nr. 2398). Als kaart nr. 758 kunt u de kaart uitgebreid bekijken, erop inzoomen en in lage resolutie downloaden via www.frieskaartenkabinet.nl.

De Kaperskaart is een visueel aantrekkelijke en opvallende kaart. Hij doet denken aan een schatkaart en leest als een stripverhaal. Er is een schip op de noordkust van Schiermonnikoog gespoeld, drenkelingen en lijken liggen op het strand. Eilanders zijn bezig met lange haken de lading veilig te stellen, een bagagekar is in aantocht. Op het Brakzand is het wrak van ‘Het Engels wrack de Prosperous’ weergegeven. Dit schip strandde op 3 november 1726 zoals we weten, zodat de kaart van later datum moet zijn. De kaart is getekend vanuit zee gezien, het Friese vasteland ligt dus boven. De kleuren zijn opvallend fel en de kaart lijkt met grove penseelstreken ingekleurd te zijn.

De visuele informatie die de kaart biedt, roept nogal wat vragen op. Er zijn namelijk nog twee ‘familieleden’ van de Kaperskaart bekend, die beide deel uitmaken van het Archief van de Staten van Friesland (1580-1795), respectievelijk kaart nr. 13212 en

13213, beide gesigeneerd door de maker, landmeter P.W. Donama en gedateerd 1732 en 1735.

Kaart 13212

Deze kaarten maken deel uit van een rapport uitgebracht aan Gedeputeerde Staten over de vervallen en de nieuw te maken kaap en de zeegaten en platen met betonningen tussen Schiermonnikoog en Ameland.

Hendrik Douwe Teensma van de Stichting Genealogie en Historie Schiermonnikoog raakte geboeid door deze oude manuscriptkaarten en besloot ze nader onder de loep te nemen. Hij heeft bij zijn onderzoek een aantal opvallende verschillen tussen de Kaperskaart en de kaarten uit het Archief van de Staten gevonden, gecombineerd met andere historische informatie, die hem doen vermoeden dat de Kaperskaart een vervalsing moet zijn en waarvan ik een beperkt aantal zaken kort zal aanstippen.

- De impressionistische manier van inkleuren is al genoemd.
- Opvallend is ook de naam 'Heineplaat' en 'Heinegat', die verder nergens anders voorkomen behalve op kaart 13018, ook aanwezig bij Tresoar.
- Op de kaarten van Donama is de hoek van de betonning 10 graden groter dan op de Kaperskaart.
- Anders dan bij de kaarten van Donama geeft de Kaperskaart allerlei informatie over de bebouwing op Schiermonnikoog, die in strijd is met wat we uit de archieven weten.
- De Kaperskaart laat twee molens zien, die er voor zover bekend nooit tegelijkertijd geweest zijn. De termen 't nuwe dorp' en 't oude dorp' komen verder ook nergens

voor. Op de Kaperskaart staat de kerk ten oosten van het huis Binnendijken, ook een unieke vermelding en er is een omheining rondom Binnendijken aangegeven. Verder is de aanwezigheid van de Wiel, de paden bij Binnendijken, opvallend.

De bevindingen van Hendrik Douwe Teensma waren voor 't Heer en Feer aanleiding om met Tresoar contact op te nemen. Namens de vereniging heeft Harry Alers mij in mijn functie als specialist oude kaarten benaderd om gezamenlijk te proberen meer over de echtheid van de Kaperskaart boven water te krijgen. Aan de conclusies van Hendrik Douwe Teensma voor wat betreft de kaartinformatie kan Tresoar weinig toevoegen. Het onderzoek heeft zich daarom vervolgens in eerste instantie vooral toegespitst op de materiaal-technische kant van de kaart.

Kaart 758 is evenals kaart 13212 en 13213 in de vorige eeuw, waarschijnlijk in de jaren zestig, gedoubleerd. Om de kaarten te verstevigen zijn ze op een nieuwe linnen ondergrond geplakt, waarbij ook de randen enkele millimeters zijn overgeplakt. Deze manier van conserveren heeft tot gevolg gehad dat een deel van het kaartbeeld op de voorzijde niet meer zichtbaar is, bij kaart nr. 13212 is dat het jaartal in de handtekening van P.W. Donama. Woorden die op de originele achterkant van de kaart geschreven stonden, zijn (indien aanwezig) overgenomen door een lichtdruk van die woorden op het nieuwe linnen te plakken. Bij de drie genoemde kaarten was de originele achterzijde blanco of was de informatie niet van belang.

Vervolgens heb ik me op de ouderdom van het papier gericht. De Kaperkaart en zijn familieleden vertonen alle drie sporen van inktvraat. Men schreef destijds met ijzer-gallusinkt, dat ontstaat door een reactie van ijzersulfaat met tannine uit galnoten. Het zwavelzuur dat hierbij vrij komt, kan het papier aantasten. Ook katalyseren de ijzerionen bij een teveel aan ijzersulfaat de oxidatie van de cellulose in het papier. Dit chemische proces kost vele tientallen jaren en kan voor zover bekend niet versneld of nagebootst worden. Een andere indicatie voor de ouderdom van de Kaperskaart zijn gebruikssporen: kleine gaten die ontstaan zijn door het veelvuldig opvouwen van de kaart. Zowel het schrift als de gebruikte spelling passen bij een achttiende eeuws document.

De ouderdom van papier kan ook vastgesteld worden door onderzoek te doen naar de watermerken. In de Kaperskaart zit een watermerk van een leeuw met een pijlenbundel, dat behoort tot de groep 'Vryheyt'. Aan de hand van het standaardwerk W.A. Churchill, *Watermarks in paper in Holland, England, France, etc., in the XVII and XVIII centuries* kwam ik uit op een voorzichtige datering tussen 1704 en 1746 met een uitloop naar 1785. Daarnaast is een kleiner watermerk zichtbaar, de initialen LB. Initialen in geschept papier zijn in de regel die van de eigenaar van de papiermolen en zijn moeilijk traceerbaar omdat er geen systematische verzamelingen van dit soort merken en fabrieken zijn opgezet.

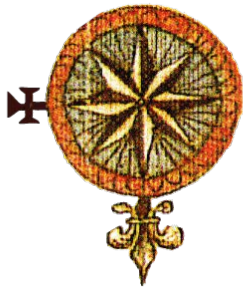
Het enige watermerk op kaart 31212 is dat van de Hollandse maagd in de Hollandse tuin, behorend tot de groep 'Pro Patria' en evenals het vorige watermerk een typisch achttiende-eeuwse voorstelling. Kaart 31213 is getekend op papier met als watermerk het stadswapen van Amsterdam, dat langer in gebruik is geweest. Ook in dit papier is een gekroond stel initialen te zien, de letters FI.

Met behulp van de foto's die Tresoar van de watermerken heeft gemaakt, heeft Harry Alers de watermerken laten onderzoeken bij het CODA in Apeldoorn, dat meer expertise in huis heeft. De resultaten waren voor ons beiden enigszins teleurstellend, want het papier van 13212 en 12313 kon niet gedateerd worden omdat de details op de foto's te onduidelijk zouden zijn. Volgens het CODA kan het papier van de Kaperskaart gedateerd worden tussen 1725 en 1834.

Dit voor wat betreft de ouderdom van het papier. Een belangrijk argument in de discussie over de ouderdom en de echtheid van de Kaperskaart is, dat Tresoar kan bewijzen dat deze kaart al sinds meer dan een eeuw in de depots ligt. Het familiearchief Van Beyma thoe Kingma is vanaf 1875 in een aantal tussenpozen bij het toenmalige Rijksarchief ondergebracht. In 1908 heeft archivaris J.L. Berns dit kaartje beschreven in de eerste inventaris van het archief. Het is onomstotelijk hetzelfde kaartje dat hij beschrijft, want het familiearchief bevat slechts weinig kaarten en maar één van Schiermonnikoog, de kaart waar het allemaal om draait.

Samengevat kan ik stellen dat de vastgestelde ouderdom van het papier, gebruikssporen en inktvraat, het achttiende-eeuwse handschrift, gecombineerd met de gedocumenteerde aanwezigheid van de kaart in het familiearchief Van Beyma thoe Kingma en vanaf 1908 in Tresoar, argumenten zijn tegen het vermoeden van een vervalsing. De kaartinformatie op de Kaperskaart en de vreemde inkleuring geven evenwel beslist aanleiding tot vragen omtrent het ontstaan van deze kaart. Omdat de maker en het doel waarvoor de kaart gemaakt is, bijvoorbeeld in verband met een rechtszaak, onbekend zijn, tasten we in het duister over de context waarin deze kaart gemaakt is. Dit is essentiële informatie om te kunnen begrijpen welk verhaal de kaart ons wil vertellen. De Kaperskaart is interessant genoeg om de mogelijkheden voor een vervolgstudie naar met name de ouderdom de inktpigmenten te onderzoeken.

Uit 't Heer en Feer 2015-3 (jaargang 17)

Cultuur Historische Vereniging
't Heer en Feer
Schiermonnikoog